

ERDÉLY - A SZÉKELYFÖLDI ERŐDÍTETT TEMPLOMOK

E mű elsődleges célja bemutatni a franciául beszélő közönség számára azt a régiót, amelyről egyre többen beszélnek, anélkül hogy akár csak földrajzilag is el tudnák helyezni. Erdélyről szólva kevesen lépnek át a szokásos sablonokon, még kevesebben ismerik kultúráját, és képesek azt történelmi összefüggésben szemlélni. Ha valaki hallott is a Kárpát-kanyar *erődtemplomairól*, az általában a szászokéira gondol. Ezek az épületek tekintélyesebbek, ismertebbek is, mivel számos nyugati nyelven jelentek meg róluk népszerűsítő munkák, mindez a jobb gazdasági-társadalmi körülményeknek köszönhető. Más a helyzet a székelyek erődített templomaival.

Ezért a könyv első része Erdély földrajzi és történelmi kereteit mutatja be, valamint az itt található népeket és lakosságot, elsősorban a székelyeket: kik ők és mit tudunk róluk? Nyelvük bizonyítja a magyarsághoz való tartozásukat, és lenyomata a Kárpát-medencébe érkezésük előtt megtett útnak is. Magukkal hozták sajátos betűiket, a *rovásírást*, amelyet hosszú ideig megőriztek, még a latin betűs írás átvétele után is. Számos templomukban találunk erre példát, így Berekeresztúron, Bögözben, Csíkszentmiklóson, Dálnokon, Énlakán, Homoródkarácsonfalván, Rugonfalván, Székelydályán, Székelyderzsen...

A székely kultúra jellegzetességeit magyarázza a különleges szerep, amelyre Magyarország királyai rendelték őket a középkor folyamán: a határok védelmére.

Jelenlegi lakóhelyükre, a mai Székelyföldre a XII. század végén, és főként a XIII. század elején érkeztek. Ez a nagy népmozgás mára már jól ismert, és érthető, hogy miért és hogyan érkeztek a székelyek Udvarhelyszékre, a Kézdivásárhely környékén elterülő Kézdiszékre, a mai Kovászna környéki Orbaiszékre, a Sepsiszentgyörgy környéki Sepsiszékre, a Marosvásárhely környéki Marosszékre és a Tordától délre fekvő Aranyosszékre. A középkori Magyar Királyság szétbomlása után (1526), 1541-ben létrejött az Erdélyi Fejedelemség, amely próbálta függetlenségét megőrizni a két szomszédos nagyhatalom, a Habsburg Császárság és az Oszmán Birodalom árnyékában. Erdély társadalmi és politikai fejlődése ebben az időszakban viszonylagos nyugalmat élvezett, míg Európa más részein ugyanebben az időben véres vallási háborúk dúltak.

A tordai ediktum (1568) a vallási toleranciát hirdette a katolikusok számára (Magyarország királyainak hivatalos vallása), és a három elismert protestáns felekezetet: evangélikusok (vagy luteránusok, főként a szászok), a kálvinisták (reformátusok, főként magyarok) és az unitáriusok (szintén magyarok) számára. A templomok ezen vallási sokszínűsége máig megmaradt a Székelyföld és Erdély településein.

De a keletről jövő külső nyomás mindig erős és pusztító hatású volt. A XII. és XVIII. századok között az egyik kezünk ujjain megszámlálhatjuk azon templomokat, amelyeket nem dúltak fel a tatárok, törökök, nem beszélve a Habsburg Birodalom okozta rombolásokról! A legemlékezetesebbek a XIII. század közepétől kezdődő tatár betörések (1241-1242-es tatárjárás), amelyek, például Felsőboldogfalván, Gidófalván, Sinfalván, Miklósváron, Sepsiarároson okoztak súlyos károkat, vagy a szakadatlan támadások, amelyek végigkísérték a XVII. századot. 1601-ben felváltva Mihály havasalföldi vajda hadai és a törökök, 1605-ben Basta tábornok dúlták fel a székely falvakat és városokat (Dálnok, Kálnok, Székelydalya, Székelyderzs). 1658-61 között a tatárok, 1694-ben újra a krími tatárok (Csíkkozmás, Csíkszentlélek, Csíkszentmihály, Csíkszentmiklós, Gyergyószárhegy, Székelyszentlélek). Tulajdonképpen Homoródszentmárton már a XII. században elszenvedte az úzok és besenyők (betöréseit), és Csíkszentkirály lakosai még 1790-ben is a törökök portyázásaitól rettegnak.

A felsorolást még folytatni lehetne, de így is nyilvánvaló, mi készítette a székelyeket – egyébként a szászokat is – megvédeni azokat az építményeket, amelyek kőből épültek akkoriban, míg saját lakásaikat fából, illetve vályogból építették. A falusi templomok köré épített kerítőfalak a legegyszerűbbek, a legkevésbé költségesek, és a legelterjedtebbek. A székelyföldi erődített templomokat három kategóriába sorolhatjuk.

Az esetek nagy többségében a templomot kőből vagy téglából épült alacsony fal veszi körül, nincs kidolgozott erődítmény-jellege, vagy beépített védőrendszere. Munkámban a magyar *kerített templom* megnevezés megfelelőjét használom. A legismertebbek a gelencei, a csikdelnei vagy a székelydályai templomok.

A második kategóriába tartozó templomot több méter magas erődített fal övezi, amelyet már védelmi berendezésekkel láttak el, a lőrészekhez és a szurokontő-nyílásokhoz a vívfolyosón vagy gyilokjárón keresztül jutottak fel. Ezeket nevezzük *vártemplomoknak*. Csíkkarcfalva, Illyefalva, illetve Bölön templomai jó példák erre, akárcsak a nagyajtai és a sepsiszentgyörgyi.

A két utóbb említett példa egy harmadik kategóriát is alkot, ahol maga a templom erődített, ezért nevezzük *erődtemplomnak*. A két előbbi példa mellett ide sorolhatjuk Székelyderzs vagy Zabola templomát is.

Az osztályozás talán az elme számára megnyugtató, de nem mindig nyilvánvaló, a szakemberek interpretációjában is számos eltérést tapasztalunk. Mi több, egyes templomokat az idők folyamán második vagy esetleg harmadik fallal is körbefogtak, és nem mindig könnyű megtalálni azokat a történelmi dokumentumokat, amelyek alapján tiszta, egyértelmű képet kaphatnánk.

Mikor épültek ezek az erődítmények? Írott dokumentumok és régészeti ásatások bizonyítják, hogy az első erődítések korábbi, XI-XII. századi épületek alapjain emelkedtek. A XIII. századi betörések bizonyára arra késztették a székelyeket, hogy folytassák az ilyen jellegű építkezéseket. A templomok megerősítésének első nagy időszaka a XIV-XV. században történt. Az első szászföldi és közép-erdélyi erődítmények a török betörések után, a XV. század közepén épültek, a székelyföldiek általában ezeknél későbbiek. Az ekkor épült körfalak viszonylag egyszerűek: fal veszi körbe a templomot és a temetőt (ami kezdetben a templom körül volt); a falakat a bejáratot ellenőrző torony-kapu zárja. Ha a hely topográfiája ezt lehetővé teszi, a leggyakoribb forma a kör (Bikfalva, Kézdiálbis, Gidófalva) vagy az ellipszis (Zabola, Sepsiszentgyörgy). Más esetben pedig eltértek az alapvető ellipszis formától (Csíkkarcfalva, Maksa).

Az egyházközségek első listája, az 1332 és 1337 közötti pápai dézsma-jegyzék nem tartalmaz utalást arra vonatkozóan, hogy a templomok erődítettek voltak-e vagy sem. A jegyzék lényegében könyvelési és adminisztratív célt szolgált, mindazonáltal lehetővé teszi a korabeli egyházközségek áttekintését – erődített templomokkal rendelkezők vagy sem –, kivételt képeznek *Orbaiszék* templomai, amelyek csupán az 1567-es katonai lustrában szerepelnek.

Az erődítések második korszaka a XVII. századra tehető, a haditechnika fejlődésének következtében, a tűzfegyverek használata által fontossá vált, hogy az ostromlók támadásait visszaverhessék. Az új technika, amely az itáliai reneszánsz hatását jelzi, lehetővé tette, hogy az új kihívásoknak is megfeleljenek: szögletes és hosszanti falak, melyeket különböző formájú, de általában szögletes tornyok, esetleg bástyák vigyáztak. Egyes falak alaprajza négyszög (Nagyajta, Székelyderzs), másoké ötszög (Sepsiárkos), hatszög (Illyefalva), esetenként körkörös vagy ovális (Homoródszentmárton, Lemhény), vagy összetett formát mutat, egyszerre használván a körkörös és szögletes elemeket (Csíkszentmihály, Csíkszentmiklós).

Az illyefalvi és a székelyderzsi templomokat két különböző korszakban is megerősítették a második erődítménnyel (ez részben látható még az első templom esetében). Kézdiszentlélek templomának erődítése egyedi a maga nemében, ezért sokrétű kutatást igényel.

Mindezekkel a sajátos esetekkel a könyv második része foglalkozik. Ábécé-sorrendben mutatom be őket magyar megnevezéseik szerint, mivel a magyar kultúra részei, a kor történelmi és közigazgatási szerkezetébe ágyazva. Ezzel párhuzamosan a román megnevezést is használom, a jelenlegi megyében is elhelyezve. A templom jelenlegi vallási felekezethez tartozását szintén feltüntettem, akárcsak a helynév etimológiáját. Agyagfalvától Zalánig minden település bemutatása utal a mai helység alapítását jelző első írásos dokumentumokra, a középkori templom adataira, annak főbb fejlődési szakaszaira, valamint az erődítmények megépítésére.

Néhány kerített templomról szintén szó lesz, bár ezek a szó szoros értelmében véve nem erődített templomok és/vagy nem minden szakember látja őket annak. E kis kulturális ékszerek esetében párhuzamosan mutatom be magát az építményt vagy/és a benne található művészi kincseket (Agyagfalva, Bögöz, Énlaka, Gyergyóálfalu, Gyergyóditró, Gyergyószárhegy, Gyergyószentmiklós, Homoródkarácsonfalva, Kászontáltiz, Kökös, Nyújtód, Réty és Rugonfalva, Székelyudvarhely [*Jézus kápolna*]). A tévedések elkerülése végett a könyv előlapján található térképen ezeket az emlékeket sajátos szimbólumokkal láttam el.

Összességében 80 templomot mutat be a könyv: 37-et Hargita megyéből, 36-ot Kovászna, illetve hármát-hármát Maros és Kolozs, egyet Brassó megyéből. Felekezeti megoszlás szerint: 34 református, 28 római katolikus és 18 unitárius templom került bemutatásra.

Eredetileg mindezek a templomok katolikusok voltak, és mint minden templom a középkorban, gazdagon díszítettek. Minden a hívek vallásos nevelését szolgálta: kapuk, timpanonok, oszlopfők, gyámkövek és, főként a falfestmények... Egyes ilyen emlékek máig megőrződtek a különböző templomokban, esetenként jobban vagy kevésbé jól konzerválva. Mindez, természetesen, mutatja az idők pusztításait, vagy jó esetben az értékek helyreállítására szerzett összegeket. A szakszerű restaurálás látványos példája a székelydályai vagy a csíkmenasági templomok festett kazettás mennyezete, a székelyderzsi vagy a gelencei falfestmények! De vannak mások is...

A reformáció mozgalmának korai elterjedése, az evangéliumi egyszerűséghez való visszatérés magyarázza e díszek eltakarását vagy rombolását. Utólagos felfedezésük és mind gyakoribb helyreállításuk a kulturális gazdagodás olyan forrása, amelyre a falvak lakossága is kezd ráébredni. A különböző témákat és ciklusokat fokozatosan elemzik a feltárások során, és ezek művészeti szempontból érdekes összehasonlításokat kínálnak. Az ilyen eseteket jelzem a különböző templomok bemutatásánál.

Így van ez egy, az egész Kárpát-medencében visszatérő téma, Szent László legendáját illetően is. Szent László király tisztelete széles körben elterjedt volt Erdélyben és különösen a *Székelyföldön*, ahol körülbelül húsz ábrázolását találjuk mintegy ötven templomban, róla szóló képsorokon. Gelencén, Homoródkarácsonyfalván, Székelyderzsen, Bögözben szép ábrázolásait láthatjuk, más templomokban (Csíkszentmihály, Oklánd, Székelydály, Rugonfalva) csupán képrészletek maradtak meg, másokban már nincsenek meg a freskók, mert lekaparták vagy elvitték őket (Nagyajta, Homoródszentmárton), de a körvonalak még kivehetőek.

A bemutatott erődtelt templomok alapvetően falusi templomok, tekintettel a székelyek társadalmi és történelmi fejlődésére, a lakosság határőrző szerepére. *Székelyföldön* kevés város létezett, és a védelmi rendszer egészen más logikára épült. Ezért nem mutatom be a marosvásárhelyi és a kézdivásárhelyi vártemplomokat, amelyek városi környezetben állanak. Ellenben a sepsiszentgyörgyi erődteltom és a Székelyudvarhely bejáratánál álló Jézus-kápolna esetében – a sajátosságaikra való tekintettel – árnyaltabb bemutatást végeztem. Ugyanígy jártam el Gyergyószentmiklós középkori temploma esetében is, hiszen annak idején nem városi környezetben épült, és mindig meghatározó szerepet játszott *Székelyföld* e végvidékén.

A *Székelyföld* meglehetősen kulturális homogenitást mutat, amely a lakosság egykori sajátos szerepével kovácsolódott egybe. Ez a szellemiség ma is él, és kevés a kockázata annak, hogy egyhamar kiveszne. Az épített örökség a kultúra alapvető része, és nyilvánvaló, hogy a székely erődtelt templomok ennek igen jelentős alkotóelemei.

Ezért kellene, hogy a székelyek minden tőlük telhetőt megtegyenek épített örökségük megóvásáért, és hogy az állam a kulturális sokszínűség tiszteletben tartását e tevékenység támogatásával is kifejezze.

Rossel Hubert
Fordítók: Józsa Irén, Mocsáry Irén